

BAŽNYTINIŲ BROLIJŲ ŽEMAIČIŲ (TELŠIŲ) VYSKUPIJOJE RAIŠKOS IR STRUKTŪROS KAITOS YPATYBĖS XIX A.

VILMA ŽALTAUSKAITĖ

1891 m. pavasarį Subačiaus klebonas (Vilkmergės / Ukmergės dekanatas) Pranciškus Staškovskis (Staškauskas)¹ dėl parapijiečių skundo aiškino Žemaičių (Telšių)² vyskupijos valdytojui vyskupui sufraganui Antanui Baranauskui. Klebonas rašė, kad parapijoje nėra jokios kitos brolijos, tik Karmelio kalno Švč. Mergelės Marijos (t. y. Šv. Škaplieriaus), „nes patarnautojų per bažnytines šventes užtenka“, o vikaro Juozapo Šniukštos³ įvestą naują broliją, kurios nariai ir skundėsi Baranauskui, laikė vikaro savivalės ir užsispyrimo įrodymu⁴. Esą anam prireikė broliukų, maršalkų, tai ir įvedė broliją, kurios nariai su varpeliais ir stikliniais papuošimas išpuoštais žibintais tik kelia triukšmą liturgijos metu. Taip pat nurodė, kad naujiesiems broliukams net neužtenka stovėti su žibintais ir maršalkų lazdomis per pamaldas,

¹ Subačiuje (Vilkmergės (Ukmergės) dek.) klebonu skirtas 1880 m.; žr. *Directorium Horarum Canoniarum et Missarum pro Dioecesi Telsensi in Annum Domini Bissexilem MDCCCLXXXVIII*, Vilnae: Typis Josephi Zawadzki, 1887, p. 255. Bajoraitis Pranciškus Staškauskas 1857 m. buvo pašalintas iš seminarijos Varniuose dėl girtavimo, vėliau mokslus baigė ir 1859 m. iššventintas kunigu; žr. Ieva Šenavičienė, *Dvasininkija ir lietuviybė: Katalikų bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7-ajame dešimtmetyje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 370–371.

² Dvigubas – Telšių arba Žemaičių – vyskupijos pavadinimas buvo fiksuotas 1847 m. Apaštalo Sosto ir Rusijos susitarime, nors pasaulietinės valdžios iniciatyva pavadinimas pakeistas dar XIX a. penktojo dešimtmečio pradžioje. Žemaičių (Telšių) vyskupija apėmė Kauno ir Kuršo (Kurliandijos) gubernijas.

³ Subačiuje (Vilkmergės (Ukmergės) dek.) vikaru skirtas 1887 m. po kunigystės šventimų; žr. *Directorium*, 1888; 1886 m. kovo 2 d. gavo subdiakono šventimus (priskirtas Plungės bažnyčiai), liepos 4 d. iššventintas diakonu, gruodžio 27 d. gavo kunigo šventimus; žr. *Liber Ordinatum Curiae Archidioeceseanae Kaunensis ab anno 1850–1869–1989 m.*, in: *Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas* (toliau – KAKA), b. 182, l. 66–68.

⁴ Subačiaus klebono Pranciškaus Staškovskio (Staškausko) raportas Žemaičių (Telšių) vyskupijos valdytojui vyskupui sufraganui Antanui Baranauskui, 1891-04-26, in: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1181.

jie esą nori būti šeimininkais bažnyčioje ir parapijoje, rinkti pinigus, turėti savo kasą, kad klebonas ir bažnyčios patarnautojai būtų nuo jų priklausomi, kaip buvo šio klebono pirmtakams. Esą ir jį į Subačių paskyrus taip buvo, bet parapijiečiai broliukus nušalino ir dabar džiaugiasi, kad tvarka bažnyčioje yra, nes nebėra broliukų⁵. Taigi klebonas vikaro įvestą 24 asmenų broliją vertino neigiamai ir, kaip aiškėja iš brolijos narių skundo vyskupijos valdytojui, teigė, kad dabar broliukų niekur nėra, kad neleido jiems dėvinti kamžas per pamaldas naudoti nei žibintų, nei maršalkų lazdu, nei vėliavų su šventųjų – šv. Kazimiero, šv. Stanislovo ir kitų – atvaizdais, todėl broliukai prašė sugražinti po 25 rublius už minėtus reikmenis arba leisti dalyvauti su jais liturgijos, procesijų metu, nes „dabar guli jie numesti, o sunkiai uždirbti pinigai kaip į vandenį išmesti“⁶. Kitame panašaus laiko šaltinyje Linkuvos (Joniškio dekanatas) vikaras Povilas Januševičius pamoksle parapijiečiams aiškino apie Šv. Škaplieriaus broliją⁷, per ją teikiamų atlaidų tikslą ir kaip dalyvauti atlaiduose⁸.

Kunigas Juozas Stakauskas atsiminimuose aprašė ypatingą XIX a. pabaigos brolijų narių pamaldumą, jų dalyvavimą šv. Mišiose su kamžomis ir gulint kryžiumi⁹. Jis taip pat rašė, kad broliai palaikydavo tvarką bažnyčioje, darydavo kunigui taką, atlikdavo rinkliavas, svarstydavo visus parapi-

⁵ *Ibid.*, l. 1182.

⁶ Subačiaus bažnyčios parapijiečių raštas Žemaičių (Telšių) vyskupijos valdytojui Antanui Baranauskui, 1891-03-07, in: *Ibid.*, l. 1184.

⁷ Prie Linkuvos (Joniškio dek.) bažnyčios veikė Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolija. Jos steigimas grindžiamas karmelitų ordino magistro 1673 m. gegužės 8 d. patentu; žr. Duomenys apie bažnytines brolijas Žemaičių (Telšių) vyskupijoje, pateikti VRM Kitatikių dvasinių reikalų departamentui [juodraštis, 1866-12-14], in: *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 892, l. 25.

⁸ Povilas Januševičius, „Pamokslas ant pirm. dīnos Szkaplīrnos“, 1893, in: *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 3916, l. 3–4.

⁹ Stakauskas minėjo bažnytines vyrų brolijas, esą veikusias XIX a. pabaigoje didesnėse parapijose. Teigė, kad tai buvo „rimčiausieji parapijos vyrai, po vieną, po du beveik iš kiekvieno kaimo įsirašę į Nekaltojo prasidėjimo Švč. Marijos škaplieriaus bažnytinę broliją“. Jie – maršalkos, tėveliai, broliai – turėjo savo papročius: per atlaidus rinkdavosi koplytėlėje, dėvėjo kamžas „ir išsirikiavę poromis, su dideliu procesiniu kryžiumi priešakyje broliai eidavo bažnyčion savo Mišių – votyvų klausyti. Ties altoriumi jie stovėdavo arba klūpodavo taip pat poromis. Per Mišias jie giedodavo giesmes „Šventas“, „Prieš taip didį Sakramentą“ ir kitas, vargonams ir visai bažnyčiai pritariant. Kunigas laikydavo giedotines mišias. Nuo pakylėjimo iki Komunijos broliai puldavo kniūpsti kryžmais ant žemės, rankas ištiesę į šonus, tik kryžiaus nešėjas pasilikdavo bestovįs vienas. Visus jaudino ta brolijos malda“ (Juozas Stakauskas, *Trys lietuvių tautos pagrindai. Iš atsiminimų*, parengė Gediminas Rudis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 71).

jos reikalus: rūpinosi maldaknygėmis, škaplieriais ir drausme, organizavo kalėdojimą, velykinę išpažintį¹⁰.

Skundo, pamokslo, atsiminimų turinys daugiopai iškalbingas, nes teikia informacijos apie bažnytinių brolių pamaldumo raišką, rodo brolių reikšmę formuojant ir išreiškiant liaudies pamaldumą, brolių narių pareigybes ir funkcijas XIX a. pabaigos Žemaičių (Telšių) vyskupijoje. Taip pat nurodo ne vieną XIX a. pabaigos parapijos gyvenimo – liturgijos šventimo, liaudies pamaldumo, socialinių grupių tarpusavio santykių – aspektą. Visa tai liudija, kad bažnytinės brolijos nepranyko iš religinės ir socialinės parapijų erdvės ir XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais, nors po 1863–1864 m. sukilimo sekusios valdžios represinės priemonės prieš Katalikų Bažnyčią palietė ir jas. Paminėtina, kad 1868 m. balandžio 20 d. Vilniaus generalgubernatorius Aleksandras Potapovas išleido aplinkraštį Nr. 1315¹¹, kuriame nurodė uždaryti visas bažnytines brolijas, veikiančias be valdžios leidimo, ir išaiškino uždarymo procesą¹². Svarbu, kad Kauno gubernijai arba Žemaičių (Telšių) vyskupijai aplinkraščio taikymas buvo atidėtas „kuriam laikui“ žodiniu sutarimu tarp vietos ir centrinės administracijos¹³, ir tai tik viena iš valdžios politikos išimčių, taikytų šiai gubernijai. Tačiau XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais vietos administracijai brolių uždarymo klausimas šioje vyskupijoje vis kildavo. Vilniaus generalgubernatorius Ivanas Kachanovas nurodė jas uždaryti 1886 m.¹⁴, tačiau ne vienas šaltinis rodo, kad brolijos tebeveikė.

¹⁰ *Ibid.*, p. 71–72.

¹¹ Aplinkraščio gubernatoriams Nr. 1315 kopija, in: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1865 m., b. 2367, l. 103.

¹² Vytautas Merkys, „Romos katalikų ir jų dvasininkų teisių varžymai Rusijos imperijos Šiaurės vakarų krašte 1864–1901 m.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2002, t. 20, p. 271–272, 315; Algimantas Katilius, „Bažnytinių brolių uždarymas Vilniuje XIX a. viduryje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2017, t. 40, p. 121, 123–128.

¹³ Konfidencialus Kauno gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriaus padėjėjui Piotruui Bogrationui, 1869-12-13, in: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1865 m., b. 2367, l. 205. Beje, šiame rašte minimas VRM Kitatikų dvasinių reikalų departamento direktorius Emanuelis Siversas Vilniuje lankėsi 1868 m. birželio 5 d.; žr. Михаил Долбилов, *Русский край, чужая вера: Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II*, Москва: Новое литературное обозрение, 2010, p. 349, 857. Tikėtina, kad tada buvo aptartas bažnytinių brolių Kauno gubernijoje klausimas; žr. Vilniaus gubernijos [?] kanceliarijos raštas, 1883-04-15, in: *LVIA*, f. 378 PS, ap. 1876 m., b. 2, l. 209. Dėkoju šią bylą nurodžiusiam kolegai dr. Vytautui Petroniui.

¹⁴ Vilniaus generalgubernatoriaus Ivano Kachanovo raštas vidaus reikalų ministrui, 1886-10-21, in: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 65–66; Vilniaus generalgubernatoriaus Ivano Kachanovo raštas vidaus reikalų ministrui, 1887-07-25, in: *Ibid.*, l. 105.

Šio straipsnio tikslas – patikslinti istoriografijoje suformuotą teiginį, kad po 1863–1864 m. sukilimo vadinamajame Šiaurės vakarų krašte (toliau – ŠVK) bažnytinės brolijos buvo imperinės valdžios uždraustos ir nustojo veikti. Žemaičių (Telšių) vyskupija priklausė ŠVK¹⁵. Taip pat svarbu analizuoti, kaip ir kodėl kito bažnytinių brolių raiška, struktūra, brolių narių funkcijos, brolių skleistas pamaldumas Žemaičių (Telšių) vyskupijoje ir kokius procesus anuometinėje visuomenėje, Bažnyčioje tai rodo. Brolių raiškos analizė atskleidžia religinės tapatybės formavimo(-si) būdus XIX a. visuomenėje, rodo, kaip buvo būnama kataliku XIX a. Žemaičių (Telšių) vyskupijoje. Šiuo aspektu tyrimui svarbus Marco R. Forsterio, tyrusio Pietvakarių Vokietijos Baroko epochos pamaldumo praktikas (tarp jų ir brolių veiklą), pastebėjimas, kad brolijos formavo pagrindus XIX–XX a. pradžioje aiškiai pasireiškusiai religinei tapatybei¹⁶.

Socialinių konfliktų genealogijos kontekste toks tyrimas leidžia pamatyti brolių, kaip socialinio reiškinių, – organizuotų pasauliečių bendruomenių lokaloje Bažnyčioje sąveiką su socialiniais procesais anuometinėje visuomenėje, visuotinėje Bažnyčioje, imperinės valdžios politiką Katalikų Bažnyčios atžvilgiu.

Istoriografija. Istoriografijos apžvalga apie bažnytinių brolių Lietuvoje tyrimus pateikta mano straipsnyje apie brolijas Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijose¹⁷, tad šiame straipsnyje bus atkreiptas dėmesys į tyrimus, kurie reikšmingi analizuojant brolijas XIX a. Tyrimui reikšmingas bendraeuropinis Bažnyčios raidos kontekstas, tyrėjų įvardijamas Bažnyčios atsinaujinimo / atgimimo procesu, išgyventu XIX a.¹⁸ Jonathanas Sperberis katalikybės atgimimą Prūsijoje 1850–1870 m. siejo su porevoliucinio laikotarpio pokyčiais, nevaržomomis Katalikų Bažnyčios galimybėmis reikštis visuomenėje, kunigų autoriteto stiprėjimu, pasireiškusiais po 1848–1849 m. revoliucijos¹⁹.

¹⁵ Žemaičių (Telšių) vyskupiją sudarė Kauno ir Kuršo (Kurliandijos) gubernijos. Pastaroji administraciškai priklausė Pabaltijo gubernijoms. Joje katalikai sudarė gyventojų mažumą.

¹⁶ Marc R. Forster, *Catholic Revival in the Age of the Baroque: Religious Identity in Southwest Germany, 1550–1750*, Cambridge University Press, 2001, p. 1.

¹⁷ Vilma Žaltauskaitė, „Bažnytinės brolijos Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijose XIX a.: Katalikybės atsinaujinimo ir valdžios politikos poveikio aspektais“, in: *Lithuanian Historical Studies*, [įteikta].

¹⁸ Owen Chadwick, *A History of the Popes, 1830–1914*, Oxford University Press, 2003, p. 109.

¹⁹ Jonathan Sperber, *Popular Catholicism in Nineteenth-Century Germany*, Princeton University Press, 1984 (Princeton Legacy Library edition 2019), p. 47, 53.

Nagrinėdamas liaudies katalikiškumą XIX a. Vokietijoje jis išskyrė Šiaurės Reino ir Vestfalijos regionuose 1850–1870 m. vykusį katalikybės atsinaujinimą (ir panašius procesus matė Airijoje) kaip reikšmingą faktorių, kuris padėjo atlaikyti vėliau Prūsijos valdžios taikytą *Kulturkampfo* (1871–1883) politiką Katalikų Bažnyčiai. Taip pat jis minėjo ir specifinį šiaurinės Europos katalikiškumą, labiau puritonišką, klerikalinį, mažiau priklausomą nuo liaudies tradicijų bei prietarų ir galbūt mažiau paviršutinišką. Esą svarbiausia buvo tai, kad tai buvo lanksti, prisitaikanti religija, galinti transformuotis kintančioje XIX a. visuomenėje²⁰. Davidas Blackbournas savo tyrimuose minėjo Katalikų Bažnyčios atsinaujinimą Vokietijoje XIX a. trečiajame ketvirtyje, o brolių veikloje matė atsinaujinusio religingumo aspektus, naujos religingumo atmosferos formavimą²¹. XIX amžiaus Lietuvai skirtuose tyrimuose tyrėjai taip pat nurodo katalikybės atsinaujinimą / atgimimą, nors dažniausiai paminimos tik blaivybės brolijos²². Pauliaus Subačius rašė, kad dalyvavimas jose, jų patirtis ugdė sąmoningumą, o „[r]eliginio mentaliteto prasme tai skatino tapti kitų maldingų brolių – rožinio, škaplierių – nariais, imtis bent minimalios iniciatyvos bažnytinėje veikloje“²³. Vis dėlto manyčiau, kad ne blaivybės brolijos skatino įsitraukti ir į kitas bažnytines brolijas, o labiau pastarųjų raiškos tradicijos egzistavimas kūrė prielaidas blaivybės platinimui per brolijas – naudojant šią, jau įprastą, socialinio ir religinio aktyvumo formą. Istoriografija, kurioje būtų nagrinėjamas bažnytinių brolių veikimas XIX a. Lietuvoje, nėra gausi, taip pat nėra išsamių kompleksinių kelių amžių laikotarpį apimančių tyrimų, kurie leistų įvertinti reiškinių dinamiką. Kai kurios brolijos analizuotos kaip vienuolių puoselėto pamaldumo dalis²⁴,

²⁰ *Ibid.*, p. 294.

²¹ David Blackbourn, *Marpingen: Apparitions or the Virgin Mary in Nineteenth-Century Germany*, New York: Alfred A. Knopf, 1994, p. 70, 74.

²² Egidijus Aleksandravičius, *Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje*, (ser. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 2), Vilnius: Žaltvykslė, 1990, p. 58; Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 170–171, 177; Paulius Subačius, „Carinės stačiatikybės ir tautinio sąmonėjimo akivaizdoje (1841–1904)“, in: *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, sudarytojas Vytautas Ališauskas, Vilnius: Aidai, 2006, p. 344, 354; *Lietuvos istorija*, t. VIII, d. I: Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 258, 260.

²³ Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 356.

²⁴ Juozas Vaišnora MIC, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1958, p. 67–109; Vaida Kamuntavičienė, „Žemaičių Kalvarijos dominikonai XIX a. pirmojoje pusėje (Pagal vienuolyno vizitacijų aktus)“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademi-*

lokalios miesto istorijos reiškiny²⁵. Regimanta Stankevičienė pastebėjo XIX a. brolijos pamaldumo kitimą – perėjimą į parapijos pamaldumą²⁶.

Istoriografijoje dažniau yra atkreiptas dėmesys į situaciją po 1863–1864 m. sukilimo, kai pasaulietinė valdžia taikė suvaržymus Katalikų Bažnyčiai, tame tarpe ir bažnytinių brolijų veikimui. Kaip Katalikų Bažnyčios kultūrinėje erdvėje veikusias organizacijas vertino imperinė pasaulietinė valdžia, ypač – Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas – rodo Aldonos Prašmantaitės tyrimas apie 1860–1863 m. veikusią karitatyvine veikla užsiėmusią filantropinę, moteris jungusią Vilniaus Šv. Vincento Pauliečio broliją. 1863 m. rudenį buvo pradėti brolijos narių tardymai, joms skirtos baudos, daliai jų – turto sekvestravimas, išsiuntimas į Rusijos gubernijas. Tyrėja atkreipė dėmesį į bausmių neadekvatumą, kurį sąlygojo sukilimo kontekstas²⁷. Algimantas Katilius, nors ir nagrinėjo Vilniaus miesto bažnytinių brolijų uždarymo atvejį, tačiau atskleidė visą jų uždarymo mechanizmą²⁸. Jis teigė, kad „bažnytinės brolijos turėjo didelę reikšmę religiniame gyvenime ir jų uždarymas susiaurino galimybes tikintiesiems tenkinti savo dvasinius poreikius. Brolijos buvo uždaromos ne tik Vilniuje, bet visoje Vilniaus vyskupijoje ir kitose Lietuvos vyskupijose“²⁹. Vytautas Merkys visgi rašė, kad: „[s]utikdama Valančiaus ir kitų katalikų vadovų pasipriešinimą, vyriausybė brolijų galutinai likviduoti nesiryžo. Juoba kad ir pats uždraudimo įgyvendinimas būtų likęs labai

jos metraštis, Vilnius, 2004, t. 25, 495; Vaida Kamuntavičienė, „Kauno dominikonų Švč. Mergelės Marijos Rožinio ir Jėzaus Vardo brolija“, in: *Logos*, Vilnius, 2024, t. 118, p. 179–189; Regimanta Stankevičienė, „Ispaniškosios Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos brolijos Žemaičių vyskupijoje: Istorija ir svarba lokalioms pamaldumo tradicijoms“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, Šiauliai, 2019, t. 26, p. 240–259; Regimanta Stankevičienė, *Antakalnio Jėzus ir kiti stebuklingojo Jėzaus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017; Vaida Kamuntavičienė, Aušra Vasiliauskienė, *Sugrįžusi atmintis: Kauno bernardinių istorija ir vienuolyno ansamblis XVI a. pab. – XIX a.*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2023, p. 18, 139, 142–143, 309, 325.

²⁵ Rasa Varsackytė, „Tikėjimo vardan: Religinės brolijos Kaune XVII–XVIII a.“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2006, t. 7, p. 9; Zigmantas Kiaupa, Liudas Glemža, *Kauno istorija*, t. 2: *Nuo 1655 iki 1795 metų*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2023, p. 160–169; Jonas Drungilas, „Mažojo magdeburginio miesto eskizas: Liudvinavas XVIII amžiuje (alokacija, valdžia, bendruomenė)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis 2022/2*, Vilnius, 2022, p. 61–62.

²⁶ Regimanta Stankevičienė, *Antakalnio Jėzus*, p. 178.

²⁷ Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus Šv. Vincento Pauliečio brolija (1860–1863): tarp filantropijos ir politikos“, in: *Lituanistica*, Vilnius, 2005, t. 62, Nr. 2, p. 31–32.

²⁸ Algimantas Katilius, *op. cit.*, p. 113–130.

²⁹ *Ibid.*, p. 115.

netikras³⁰. Merkys monografijoje apie vyskupą Motiejų Valančių detaliau nagrinėjo blaivybės brolijas, taip pat jų veikimą Vilniaus vyskupijoje³¹, o kitų bažnytinių brolijų veiklos visai nepalietė. Manychiau, kad istoriografinis teiginys „vyriausybei draudžiant brolijas“, sutinkamas Antano Alekno, Prano Vaičekonio tyrimuose, formavo klaidingą ir vis tebeapasitaikančią nuostatą apie bažnytinių brolijų uždarymą ir Žemaičių (Telšių) vyskupijoje³². Jovita Pivoriūnaitė pakartojo istoriografinį teiginį, kad Vilniaus Šv. Onos brolija po 1864 m. nustojo veikusi ne tik Vilniuje, bet „ir visoje Lietuvoje“³³. Rasa Varsackytė rašė panašiai: „Dauguma brolijų vienaip ar kitaip veikė iki 1863 m. kada caras uždraudė brolijų veiklą (išliko tik Šv. Škaplieriaus, Šv. Rožinio bei Šv. Pranciškaus brolijos)“³⁴. Matyt, tyrėja atkartojė panašius Juozo Vaišnoros ar Marijos Matušakaitės teiginius apie Šv. Škaplieriaus ir Šv. Rožinio brolijų tolesnį gyvavimą³⁵. Paminėtina reikšminga tyrėjos Lijanos Birškytės-Klimienės gana nedrąši išvalga: „įprasta manyti, kad praūžus 1863 m. sukilimui, katalikiškų brolijų veikla nutrūko, nors jų pasėti šventųjų kulto daigai išliko gyvi atlaidų tradicijoje, giesmėse ir atvaizduose“ ir darė prielaidą „apie galimai pakitusią, lyginant su XVII–XVIII a., brolijų veiklą“³⁶. Michailas Dolbilovas monografijoje apie etnokonfesinę politiką Aleksandro II valdymo metu pateikė svarbių ir gana prieštaringų išvalgų apie bažnytines brolijas Šiaurės vakarų krašte (iš dalies tai aiškiau jo paties nurodytu tyrimu apie jas stygiumi). Remdamasis Vakarų istoriografija jis pastebėjo, kad brolijos išreiškė XIX a. atsinaujinančio religinio gyvenimo formą, ypač išskyrė pamaldumą Švč. Mergelei Marijai išreiškiančias

³⁰ Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999, p. 642.

³¹ *Ibid.*, p. 334–421; Vytautas Merkys, „Vyskupas Motiejus Valančius ir blaivybės sąjūdis Vilniaus vyskupijoje 1858–1863 m.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2001, t. 18, p. 17–52.

³² Antanas Alekna, *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius*, Antras leidimas su Vinco Trumpos įvadu ir dokumentų priedais, Čikaga: Lituanistikos institutas, 1975, p. 267, 290; Pranas Vaičekonis, *Katalikų dvasininkijos juridinė padėtis XIX a. Lietuvoje*, Vilnius: Atkula, 1999, p. 64–66.

³³ Jovita Pivoriūnaitė, „Vilniaus Šv. Onos brolija ir socialinė jos sudėtis XVI a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2000, t. 16, p. 120.

³⁴ Rasa Varsackytė, *op. cit.*, p. 9.

³⁵ Juozas Vaišnora MIC, *op. cit.*, p. 93; Marija Matušakaitė, *Procesijų altorėliai Lietuvoje*, Marijampolė: Ardor, 1998, p. 8.

³⁶ Lijana Birškytė-Klimienė, „Šv. Onos brolijos Žemaičių vyskupijoje XVII–XVIII a.“, in: *Bažnyčios istorijos studijos*, Vilnius, 2014, t. 7, p. 104.

brolijas, tačiau Šv. Škaplierio brolijas (beje, jos taip pat išreiškia pamaldumą ir Švč. Mergelei Marijai, – V. Ž.) išskyrė kaip ypatingas – religinę tapatybę puoselėjančias per simbolius ir nežinia kuo remdamasis teigė, kad jos išplito Šiaurės vakarų krašte XIX a. šeštame dešimtmetyje, nors pasaulietinės valdžios dėmesio sulaukė tik po 1863 m. sukilimo³⁷. Reaguojant į tokius teiginius pastebėtina, kad ne tik škaplierius buvo tikinčiųjų dėvimas vizualinis ženklas. Rožinis buvo privalomas dėvėti Šv. Rožinio brolijų nariams ir narėms, o įvairius škaplierius dėvėjo ne tik Šv. Škaplieriaus, bet ir kitų brolijų nariai. Taigi tai buvo plačiai naudojamas savitas religinės tapatybės deklaratyvioji ženklas, rodęs ir konkretų pamaldumą. Pavyzdžiui, įvairūs škaplieriai, medalikėliai (su šv. Barboros, Švč. Mergelės Marijos atvaizdais) rasti pas ne vieną 1863–1864 m. sukilimo dalyvį, kuriems buvo įvykdyta mirties bausmė³⁸. Dolbilovas taip pat teigė, kad „ko gero nė viena kita liaudies katalikiškumo išraiška Šiaurės Vakarų krašte taip tiesiogiai antikatalikiškame diskurse nebuvo tapatinama su lenkų nacionalizmu kaip brolijos“, o religinė jų prasmė buvo atmetama, jų veiklos detalės interpretuotos kaip apgaulė, manipuliacijos³⁹. Svarbu pastebėti, kad Dolbilovas nuogaustaudamas, jog nėra tyrimų apie buvusios Abiejų Tautų Respublikos „katalikybės atgimimą“ XIX a. ir įvertindamas imperijos biurokratų nuostatas katalikybės atžvilgiu, jose matė ir specifinį antiklerikalinį komponentą⁴⁰, t. y. ne vien tik kovą su lenkų nacionalizmo įtaka, bet ir kovą su Bažnyčia kaip struktūra.

Šaltiniai. Tyrime analizuoti Žemaičių (Telšių) vyskupijos dokumentai su informacija apie bažnytinių brolijų veikimą XIX a. Ypatingas dėmesys kreiptas į parapijiečių skundus ir prašymus, kuriuose minima ši bažnytinė struktūra. Analizuoti ir pasaulietinės valdžios – Vilniaus generalgubernatoriaus, Kauno gubernatoriaus institucijų dokumentai, centrinės valdžios atstovų raštai, išreikšiantys jų požiūrį į šią struktūrą Katalikų Bažnyčioje ir visuomenėje. Tirta Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinės konsistorijos 1865–1866 m. surinkta medžiaga apie bažnytines brolijas vyskupijoje⁴¹, taip pat pasaulietinės valdžios

³⁷ Михаил Долбилов, *op. cit.*, p. 234.

³⁸ 1863–1864 metų sukilėlių kelias į mirtį ir atgimimą, sudarytoja Tamara Bairašauskaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2019, p. 150–166.

³⁹ Михаил Долбилов, *op. cit.*, p. 323.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 238, 819 išn. Nr. 35.

⁴¹ Duomenys apie bažnytines brolijas Žemaičių (Telšių) vyskupijoje surinkti 1866 m.: Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinės konsistorijos raštas Romos katalikų dvasininkų reikalų Šiaurės vakarų krašte Revizinei komisijai, 1866-12-14, in: LVIA, f. 378 BS, ap. 1866 m.,

rinkti duomenys⁴². Pastebėtina, kad vyskupo Motiejaus Valančiaus 1866 m. pateikti duomenys ne visada sutampa su konsistorijai pateikta dekanų informacija, dokumentų juodraščių informacija ne visada atitinka oficialiai pateiktus duomenis. Pavyzdžiui, šio straipsnio pradžioje minėtame Subačiuje ir 1865–1866 m., ir 1875[?] m., ir 1886–1887 m. renkant duomenis apie bažnytines brolijas jokia brolija nebuvo nurodyta⁴³, nors iš aptarto skundo galima numanyti, kad brolija prie bažnyčios egzistavo. Beje, panašias šaltinių patikimumo problemas nurodo ir kiti tyrėjai⁴⁴. Nemanytina, kad neatitikimai lyginant archyvinių šaltinių medžiagą iš esmės iškreipia brolijų veikimo vaizdą XIX a., tendencijos juose atspindimos. Tiriant taip pat analizuoti brolijų statutai, parapijų vizitacijų medžiaga, brolijų pamaldumą atspindinti literatūra, egodokumentai⁴⁵.

b. 2516, l. 129–153; Duomenys apie bažnytines brolijas Žemaičių (Telšių) vyskupijoje, pateikti VRM Kitatikių dvasinių reikalų departamentui [juodraštis, 1866-12-14], in: *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 892, l. 14–25; Kauno gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui su 1866-12-14 vyskupo Motiejaus Valančiaus į VRM siųstų duomenų apie brolijas rašto kopija, 1887-09-08, in: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 106–118; Žemaičių (Telšių) vyskupo Mečislavo Leonardo Paliulionio raštas Kauno gubernatoriui su 1866-12-14 vyskupo Motiejaus Valančiaus į VRM siųstų duomenų apie brolijas rašto kopija, 1887-08-19, in: *Kauno regiono valstybės archyvas* (toliau – *KRVA*), f. I-50, ap. 1, b. 22111, l. 17–33; Duomenys apie brolijas Kauno gubernijoje, 1875–1876 [?], in: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 18–20 (data nustatyta pagal bylos kontekstą ir kitą informaciją: Kauno gubernatoriaus Valerijaus Melnickio rašte Vilniaus generalgubernatoriui Ivanui Kachanovui minima, kad duomenys apie bažnytines brolijas buvo pateikti 1877-01-31, 1887-06-13, in: *KRVA*, f. I-50, ap. 1, b. 22111, l. 13); Duomenys apie brolijas Kauno gubernijoje, 1886–1887, in: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 30–33.

⁴² Vykdamas 1868 m. balandžio 20 d. Vilniaus generalgubernatoriaus aplinkraštį, duomenis apie bažnytines brolijas rinko ir gubernijų apskričių kariniai viršininkai per jiems pavaldžius pareigūnus (apskričių ispravnikus, stanų pristavus); žr. Byla apie bažnytines brolijas Novoaleksandrovsko apskrityje, in: *LVIA*, f. 655, ap. 1, b. 378; Byla apie bažnytines brolijas Šiaulių apskrityje, in: *LVIA*, f. 1250, ap. 1, b. 755; Byla apie bažnytines brolijas Vilkmergės apskrityje, in: *LVIA*, f. 1252, ap. 1, b. 240. Už šio pobūdžio šaltinių nurodymą dėkoju kolegei habil. dr. Tamarai Bairašauskaitei.

⁴³ Vilkmergės (Ukmergės) dekanas Andriejaus Dulskio raportas apie brolijas dekanate, 1865-10-01, in: *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 890, l. 134–135; Duomenys apie bažnytines brolijas Žemaičių (Telšių) vyskupijoje, pateikti VRM Kitatikių dvasinių reikalų departamentui, [juodraštis, 1866-12-14], in: *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 892, l. 22–23; Duomenys apie brolijas Kauno gubernijoje, 1886–1887, in: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 30–33; Vilkmergės (Ukmergės) dekanas Pranciškaus Staškovskio (Staškausko) raportas Žemaičių (Telšių) vyskupijos dvasinei konsistorijai, 1887-02-04, in: *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 2287, l. 21.

⁴⁴ Wiesław Partyka, „Bractwa religijne w diecezji Lubelskiej w XIX wieku: Stan liczebny“, in: *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne*, Lublin, 2014, t. 102, p. 143–177.

⁴⁵ Šaukoto parapijos Dievo Apvaizdos bažnytinės brolijos pajamų-išlaidų knyga, 1825–1847, in: *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 684, l. 1–9; *Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno deka-*

Bažnytinės brolijos. Po Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) brolijos tapo reikšminga Bažnyčios ir visuomenės gyvenimo dalimi ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, vėliau – Abiejų Tautų Respublikoje. Jos buvo ryškus potridentinio dvasingumo skleidimo visuomenėje, pasauliečių religinės kontrolės, jų tapatybės kūrimo įrankis⁴⁶. Brolijos – tai bažnytinės valdžios įsteigtos, jai pavaldžios religinės pasauliečių (nors joms galėjo priklausyti ir dvasininkų luomo asmenys) organizacijos, kurios deklaravo ir skleidė pamaldumą tokiomis formomis, kokios buvo apibrėžtos jų steigimo dokumentuose. Brolija taip pat galėjo būti ir didesnės struktūros – arkibrolijos – dalimi. Jos turėjo apibrėžtą struktūrą, beje, struktūra galėjo priklausyti ir nuo to, su kokia vienuolija brolija buvo susijusi⁴⁷, nors tokia sąsaja nebuvo privaloma. Brolijos turėjo savo administraciją, įstatus arba statutus ir nuosavybę⁴⁸. Tai reiškia, kad brolijos turėjo hierarchiją, už konkrečius brolijos veiklos aspektus atsakingus pareigūnus, pajamų: funduoto turto ir kasą, susidedančią iš per brolijų šv. Mišias surenkamų aukų, kurios vyko statutuose nustatytais dienomis, ir kitų brolijos organizuojamų rinkliavų, aukų. Iš jų mokėta kai kuriems brolijos pareigūnams: klebonui, ar kitam kunigui už aukotas šv. Mišias, zakristijonui, raštininkui, kitiems bažnyčios patarnautojams (pavyzdžiui, skalbėjai, varpininkui). Beje, Jerzy Flaga mini, kad Švč. Rožinio brolijoje buvo apmokama tik dvasininko-kapeliono pareigybė⁴⁹, nors XIX a. šaltiniai leidžia teigti, kad ne visada buvo paisoma šios nuostatos, o brolijos nariai galėjo turėti

nato vizitacija 1782 m., sudarė ir parengė Vytautas Jogėla, (ser. *Lietuvos istorijos šaltiniai*, t. 6), Vilnius, 2001; Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 5: *Mokslas Rymo katalikų. Apie brostvas su įstatymais Trečiojo zokano švento Dominiko*, parengė Vytautas Vanagas, tekstus redagavo Birutė Vanagienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012; Vincentas Juzumas, *Žemaičių vyskupijos aprašymas*, parengė ir iš lenkų kalbos vertė Mindaugas Paknys, Varniai: Žemaičių vyskupystės muziejus, 2013; Juozas Stakauskas, *op. cit.*

⁴⁶ Danilo Žardin, „Relaunching Confraternities in the Tridentine era: Shaping Conscience and Christianizing Society in Milan and Lombardy“, in: *The Politics of Ritual Kinship: Confraternities and Social Order in Early Modern Italy*, edited by Nicholas Terpstra, Cambridge University Press, 2000, p. 198–203.

⁴⁷ Jerzy Flaga, *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2004, p. 69.

⁴⁸ Krystyna Kuźmak, „Bractwa kościelne“, in: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1985, kol. 1013; Liudas Jovaiša, „Brolijos“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 109.

⁴⁹ Jerzy Flaga, *op. cit.*, p. 79.

ekonominių interesų, pavyzdžiui, tikėtis gauti pajamų už Rožinio giedojimą, nors minėti faktai nustatyti ne Žemaičių (Telšių), o Vilniaus vyskupijoje⁵⁰. Brolijos išlaikė ir rūpinosi joms pavestais altoriais bažnyčiose, turėjo ypatingus pamaldumo išpareigojimus mirusiems brolių nariams, teikė pagalbą jų šeimoms, išpareigojo kitiems geriems krikščioniškiems darbams „kūnui ir sielai“ bendruomenėje.

Anuometine samprata, priklausymas brolijai garantavo išganymą – esminį krikščioniško gyvenimo tikslą⁵¹. Brolių statutuose, jų patentuose, kuriuos dažniausiai gaudavo įsirašiusieji į brolijas asmenys, nurodomi teikiami atlydai, pamaldumo formos buvo suprantamas būdas minėtąjį tikslą pasiekti. Toks brolių struktūros ir raiškos modelis gyvavo Abiejų Tautų Respublikoje⁵². Nenuostabu, kad Žemaičių (Telšių) vyskupijoje veikusių ir XIX a. pasiekusių brolių statutuose ir jų nuorašuose, brolių knygose, brolijoms skirtose literatūroje galima nustatyti panašią brolių struktūrą⁵³. Paminėtina, kad vyskupo Valančiaus į Vidaus reikalų ministeriją siųstame vyskupijos brolių sąrašė buvo nurodyta 216 brolių prie 160 ar 163 bažnyčių (140 parapinių bažnyčių ir 20 filijų)⁵⁴. Vyskupijoje bažnytinės brolijos buvo prie daugiau nei 2/3 parapijų (1863–1864 m. duomenimis Žemaičių (Telšių) vyskupijoje buvo 212/217 parapijų⁵⁵). Nurodytos apie 30-ies pavadinimų brolijos, tarp jų daugumą sudarė su Švč. Mergelės Marijos vardu siejamos brolijos: minėtame sąrašė jų nurodyta 103 (iš jų 41 – Švč. Mergelės Marijos Rožinio (arba Šv. Rožinio), 32 – Karmelio kalno Švč. Mergelės Marijos Škaplieriaus (arba Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės ar Šv. Škaplieriaus)). Mariologinių brolių gausumas atspindi liaudies pamaldumo tradiciją, būdingą Abiejų Tautų

⁵⁰ Slanimo dekano ir administratoriaus Jono Neviarovskio raštas Vilniaus vyskupui Karoliui Hrynevickiui, 1884-03-13, in: *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 2449, l. 76.

⁵¹ Stanisław Litak, „Bractwa religijne w Polsce przedrozbiorowej XIII–XVIII wiek: Rozwój i problematyka“, in: *Przegląd Historyczny*, Warszawa, 1997, t. 88 (3–4), p. 501.

⁵² Jerzy Flaga, *op. cit.*, p. 55–85.

⁵³ Pvz., Radviliškio bažnyčios Karmelio kalno Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės ir Šv. Barboros brolių knyga, Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio generalinės vizitacijos metu 1804-07-04 patvirtintas brolijos statutas, 1804–1898, in: *KAKA*, b. 44; šių brolių Statuto kopija, in: *LVIA*, f. 1250, ap. 1, b. 755, l. 137–138; Generalinės vizitacijos metu vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio patvirtintas 1719 m. įvestos Šv. Juozapo brolijos statutas Tauragės bažnyčiai [ir Pajūrio filijai] (Batakių dekanatas), 1809-06-20, in: *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 890, l. 11–12.

⁵⁴ 1866-12-14 Sąrašo kopija, in: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 107–118.

⁵⁵ Aldona Prašmantaitė, *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 46–47.

Respublikai⁵⁶. Žemaičių (Telšių) vyskupijoje iš 17⁵⁷ XIX a. įvestų brolijų, 7 buvo Šv. Rožinio (vėliausiai įvesta Šenberge (Kuršo dekanatas) 1864 m.) ir 4 Šv. Škaplieriaus. Tačiau svarbu pastebėti, kad ir mariologinis pamaldumas XIX a. patyrė transformaciją: popiežius Pijus IX 1854 m. paskelbė Švč. Merge- lės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo dogmą, tuo ne tik labiau disciplinuodamas, instutualizuodamas jai skirtą pamaldumą, bet ir pademonstruodamas savo valdžios galią Bažnyčioje⁵⁸. Taigi mariologinio pamaldumo populiarumas rodo ne tik tradiciją, bet ir inovaciją. Įdomu, kad *Žemaičių vyskupystėje* Valan- čius, dar vyskupu nebūdamas, rašė, kad „[m]ažne visi“ „nemokyti žmonės“, t. y. žemesnio luomo tikintieji, yra įsirašę į šias [t. y. Šv. Rožinio ir Šv. Škap- lieriaus, – V. Ž.] brolijas. Tačiau nuogąstavo, kad toks dievobaimingumas vis dėlto derėjo šalia blogų tikinčiųjų poelgių (girtuokliavimo, paleistuvysčių ir vagysčių)⁵⁹. Svarbu nurodyti, kad jau būdamas vyskupu Valančius (vysk. 1849/1850–1875 m.) pamaldumo sklaidai per brolijas skyrė ypatingą dėmesį – spausdino leidinius⁶⁰, parapijose įvedinėjo naujas brolijas. Pavyzdžiui, iš trijų naujai įvestų XIX a. Švč. Jėzaus Širdies brolijų, dvi buvo įvestos Valančiaus: Novoaleksandrovske (Novoaleksandrovsko / Zarasų dekanatas) 1860 m. ir Vadokliuose (Vilkmergės dekanatas) 1861 m.⁶¹ Kuršo dekanate jis įvedė dvi Šv. Rožinio brolijas. Iš viso nustačiau 8 vyskupo Valančiaus įvestas brolijas tarp sąrašuose nurodytų 17-os XIX a. įvestų brolijų.

⁵⁶ Juozas Vaišnora MIC, *op. cit.*, p. 67–109; Stanisław Litak, *op. cit.*, p. 518; Jerzy Flaga, *op. cit.*, p. 91; Marek Kozera, „Bractwa religijne w archidiecezji kuruckiej w XVIII wieku“, in: *Studia Sandomierskie: teologia, filozofia, historia*, Sandomierz, 2013, t. 20 (2), p. 16.

⁵⁷ Skačiuota pagal: Duomenys apie bažnytnines brolijas Žemaičių (Telšių) vyskupijoje, pateikti VRM Kitatikių dvasinių reikalų departamentui [juodraštis, 1866-12-14], in: *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 892, l. 14–25; Duomenys apie brolijas Kauno gubernijoje, 1875–1876 [?], in: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 18–20; Duomenys apie brolijas Kauno gubernijoje, 1886–1887, in: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 30–33.

⁵⁸ Owen Chadwick, *op. cit.*, p. 121; David Blackbourn, *op. cit.*, p. 29–333; Beata Wojciehowska, „The Development of Confraternities in Central Europe in the Middle Ages and Early Modern Period“, in: *A Companion to Medieval and Early Modern Confraternities*, edited by Konrad Eisenbichler, Leiden: Brill, 2019, p. 82.

⁵⁹ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 6: *Žemaičių vyskupystė*, parengė Vytautas Vanagas, teks- tai transponuoti į bendrinę kalbą Birutės Vanagienės, komentarai Vytauto Merkio, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 613–615.

⁶⁰ *Kialetas žodziu aplink Szkaplieriu Mukos Pono Jezuso*, Wilniuje: Kasztu ir spaustuwieje Juzapa Zawadzka, 1857.

⁶¹ Jos įvedimo data nurodyta tik 1886 m. brolijų sąrašė; žr. Duomenys apie brolijas Kauno gubernijoje, 1886–1887, in: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 31; Regimanta Stankevičienė, *Antakalnio Jėzus*, p. 385.

Svarbu paminėti dar vieną tuo metu išplatintą bažnytinių brolių tipą (beje, joms popiežius Pijus IX suteikė atlydus ir pavedė Švč. Mergelės Marijos globai⁶²) – blaivybės brolijas, kuriomis Bažnyčia organizuotai sprendė socialinę problemą. Žemaičių (Telšių) vyskupijoje 1858–1864 m. jas išplatino vyskupas Valančius, save ir parapijų klebonus nurodydamas šių brolių vadovais (kaip ir reikalavo jų statutai)⁶³. Kazimiero Gieczio pateikti skaičiai rodo, kad jų buvo beveik kiekvienoje parapijoje (nurodytos 196 brolijos⁶⁴), tačiau pasaulietinės valdžios nurodymu – Vilniaus generalgubernatoriaus Muravjovo 1864 m. balandžio 18 d. aplinkraščiu – jos buvo uždarytos⁶⁵. Ir jau nebeminimos jokiame peržiūrėtame vėlesnių metų brolių sąrašė. Po 1863–1864 m. sukilimo vyskupas Valančius, susidūręs su ypatingomis valdžios kontrolės Bažnyčiai priemonėmis, rengė ir publikavo įvairių titulu brolijoms skirtus leidinius⁶⁶. Taip siekė išlaikyti jų veikimo tradiciją, ugdė tikinčiuosius: jis rašė, kad „[t]ankiai žmonės, įsirašę į kokią nors brostą, nežino ką yra kalti daryti. Tą dalyką aš numanydamas, aprašiau čia nekurias brostvas su išgaliais; išskaičiau visus atpuskus, gaunamus per pašventinimą kryželių, rožančių ir medalikėlių“⁶⁷. Tad 1869 m. Valančius buvo išleidęs knygą *Apie brostvas su įstatymais Trečiojo Zokano švento Dominiko*⁶⁸. Joje aiškino daugiau kaip dešimties pavadinimų brolių pamaldumo praktikas, taip pat nurodė jų ryšį su vienuolijomis. Svarbu, kad šalia brolių aptarė dominikonų vienuolijos tretininkų (vadinamojo trečiojo ordino narių, kuriam galėjo priklausyti pasauliečiai vyrai ir moterys) pareigas, nurodydamas šios vienuolijos ir šv. Pranciškaus tretininkų pamaldumo praktikų panašumą. Ne kartą nurodė, kad meldžiantis galima naudotis *Davatų knyga*⁶⁹,

⁶² Juozas Vaišnora MIC, *op. cit.*, p. 89–90; Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius*, p. 346, 348–349, 351, 375.

⁶³ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 346.

⁶⁴ Kazimierz Gieczys, *Bractwa trzeźwości w diecezji żmudzkiej w latach 1858–1864*, (ser. *Studia teologiczne*, t. 4), Wilno: z zasiłku funduszu im. Marji Skarbek-Ważyńskiej, Skład główny w księgarni św. Wojciecha, 1935, p. 51–56.

⁶⁵ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 418.

⁶⁶ *Garbinimas Szwenciausės Szirdies Dieva musu Jezaus Kristaus*, Wilniuje: Kasztu ir spaustuweja Jozupa Zawadzki, 1863, 48 p. Tai kontrafaktinis leidinys, kuriame rašyta apie Švč. Jėzaus Širdies, „Švenciausios Marijos Karalienės Širdies Viešpaties Jėzaus“ pamaldumus, jų brolijas, apreiškimus patyrusią vizičių vienuolę Margaret Mary Alacoque.

⁶⁷ Žr. Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 5, p. 465.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 461–659.

⁶⁹ *Davatku kninga arba Istatimas ir Maldas isirasziusiuju i tretii zokana S. Pranciszkaus*, Wilniuje: Kasztu ir Spaustuwiej Juzupa Zawadzkie, 1864.

šv. Pranciškaus tretininkams skirtu maldynu⁷⁰. Ji buvo išleista 1864⁷¹ ir 1867 [?] m. 5000 egzempliorių tiražu⁷². Taigi pasaulietinei valdžiai uždarinėjant vienuolynus⁷³ – institucijas, kurios rūpinosi ir brolių pamaldumo sklaida, vyskupas Valančius rūpinosi brolių pamaldumo skleidimu, taip pat rūpinosi tretininkų pamaldumo saugojimu ir skleidimu. Paulius Subačius pastebėjo, kad šią struktūrą vyskupas naudojo neviešai komunikacijai⁷⁴. Tikėtina, kad vyskupas tam pasitelkti galėjo patikimus kunigus. Tyrimai, kuriuos atliko pasaulietinė valdžia, dėl jos akiratin patekusių tretininkų veiklos parodė pastarųjų mobilumą ir tai, kad jų platintas pamaldumas XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais peržengė parapijų ir vyskupijų ribas. Pavyzdžiui, Kuktišyje (Švenčionių dekanatas, Vilniaus vyskupija, Vilniaus gubernija) valdžiai nustačius ten veikusią tretininkų bendruomenę, buvo nustatyti ir jos ryšiai su Žemaičių (Telšių) vyskupijos pasienio dekanatų parapijomis⁷⁵.

Kaita. XIX a. septintojo dešimtmečio bažnytiniai šaltiniai rodo, kad brolių statutai lokaliaje Bažnyčioje buvo interpretuojami laisviau, tarsi prarandamas buvęs brolių struktūros konkretumas, o ir brolijos narių pareigos nurodomos ne itin detalios. Kad XIX a. nebuvo paisoma detalių brolių statutų, galėjo lemti įvairūs veiksniai. Ne kartą buvo nurodoma, kad brolija veikia „nuo senų laikų“, bet jos steigimo dokumentai prarasti per karus, gaisrus, potvynius. Pavyzdžiui, Seredžiaus (Veliuonos dekanatas) klebonas Juozapas Jurgelevičius 1865 m. rašė: „Prie Seredžiaus Romos katalikų bažnyčios parapijos yra tik Švč. Trejybės brolija nuo 1746 m. Įvesta vietos klebo-

⁷⁰ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 5, p. 629–631, 635.

⁷¹ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 303. Svarbu paminėti, kad cenzūruojama ši knyga nesulaukė ypatingo dėmesio ir Vilniaus cenzūros komiteto pirmininkas leido ją spausdinti; žr. Vilniaus cenzūros komiteto raštas Vilniaus generalgubernatoriui Michailui Muravjovui, 1864-03-05, in: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1864 m., b. 215, l. 40.

⁷² *Lietuviškieji kontrafakciniai leidiniai 1865–1904 m.: Bibliografijos rodyklė*, sudarė Izabelė Černiauskienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 18.

⁷³ Naujausias pastarųjų metų tyrimas, kuriame išsamiai aptarta ši problema: Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas, *Kražių skerdyinės: 1893 m. lapkričio 10 d.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022, p. 29–76.

⁷⁴ Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 366–369.

⁷⁵ Apklauso protokolai, 1886-02-17, in: *LVIA*, f. 378 PS, ap. 1886 m., b. 41, l. 94–98; Einančio ypatingiems pavedimams valdininko pareigas [?] Gersto raportas Vilniaus gubernatoriui, 1886-03-10, in: *Ibid.*, l. 89.

no Jokūbo Jakutavičiaus rūpesčiu, o patvirtinta Žemaičių vyskupo Antano Tiškevičiaus, kuris atsiuntė patentus su indulgencijomis, suteiktomis Romos popiežių: Klemenso VII, VIII ir Urbono VIII, bet kaip atmenu, nuplukdyti Nemuno su kitais dokumentais 1829 m. Šios brolijos tikslas toks: kad žmogus prisimintų apie Dievą esantį Švč. Trejybėje ir dėkotų Dievui tėvui už sukūrimą, sūnui už išganymą, o Šv. Dvasiai už pašventinimą ir tuo save žmogus paruoštų dangaus karalystei. Brolijos taisyklės: jai priklausantis žmogus meldžiasi Švč. Trejybei ir nešioja audeklo skiautėje atvaizduotą Išganytojo kryžių⁷⁶. Klebonas pateikė brolijos veikimo santrauką, kurioje neminėta nei jos struktūra, nei pamaldumo praktikos.

Radviliškio (Šeduvos dekanatas) Šv. Škaplieriaus ir Šv. Barbaros brolijų knygos⁷⁷ įrašai rodo, kaip XIX a. keitėsi ir brolijos struktūra, ir jos narių statusas. 1804–1898 m. įrašuose matyti įvairios brolijos patirtos transformacijos dėl Rusijos imperijos politikos Katalikų Bažnyčios atžvilgiu (1867 m. lenkų kalbą pakeičia įrašai rusų kalba, nors viešajai raštvedybai ji buvo privaloma nuo penktojo dešimtmečio) ir dėl lokalių procesų parapijoje (pavyzdžiui, bažnyčios gaisro 1868 m.⁷⁸, kai įrašai visai nutrūksta ir atnaujinami tik 1874 m.). Knyga pradėta nuo brolijų statuto⁷⁹, toliau pamečiui fiksuoti jos susirinkimai – sesijos. Nurodyta, kad jose dalyvaudavo maršalkos (8–10 asmenų) kaip kitų brolijos narių atstovai (atstovavimo platesnei brolijos bendruomenei, komunikavimo su geografiškai nutolusiomis vietovėmis – kaimais – aspektą minėjo ir Flaga, tačiau šių funkcijų nepriskyrė maršalkoms⁸⁰), išdininkai (2 asmenys), raštininkas (1 asmuo); nurodyta su pavardėmis. Kartais nurodyta, kad vyko „[b]rolijos maršalkų ir visų jai priklaususių narių susirinkimas“⁸¹, taip pat nurodytos jų pavardės (pavyzdžiui, 1858 m. „Szniolis Józef, Szwagzdis Antoni, Łuja Franciszek, Olechna Jan, Adomaytis Mateusz, Michałowski Antoni, Imkus Dominik, Buczas

⁷⁶ Seredžiaus klebono Juozapo Jurgelevičiaus raštas, 1865-10-19 patvirtintas Veliuonos dekanato Adalberto Novickio, in: *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 890, l. 61–62.

⁷⁷ Radviliškio bažnyčios Karmelio kalno Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės ir Šv. Barbaros brolijų knyga, 1804–1898, in: *KAKA*, b. 44.

⁷⁸ Vincentas Juzumas, *op. cit.*, p. 554.

⁷⁹ Brolijos Statutas, patvirtintas Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio generalinės vizitacijos metu 1804-07-04, Radviliškio bažnyčios Karmelio kalno Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės ir Šv. Barbaros brolijų knyga, 1804–1898, in: *KAKA*, b. 44, l. 2; Statuto kopija, in: *LVIA*, f. 1250, ap. 1, b. 755, l. 137–138.

⁸⁰ Jerzy Flaga, *op. cit.*, p. 78.

⁸¹ 1854 ir 1855 m. sesijų įrašai, Radviliškio bažnyčios Karmelio kalno Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės ir Šv. Barbaros brolijų knyga, 1804–1898, in: *KAKA*, b. 44, l. 19.

Kazimierz“)⁸². Nurodyta, kiek aukų buvo rasta aukų dėžutėje prie brolijos altoriaus ir kiek mokėta klebonui už brolijos šv. Mišias, kiek vargonininkui, zakristijonui, taip pat ir skalbėjai, virėjai; nurodytos ir kitos išlaidos (už vyną, žvakes, mėsą, kavą, citrinas, etc.). Tačiau ilgainiui toks detalumas menksta (galbūt jau nevykdavo sesijos su pietumis, o tik brolijos narių šv. Mišios ar surinktų aukų paskirstymas): pareigybės ir pavardės tai nurodytos, tai nebuvo nurodytos (jų jau nėra 1856 ir 1857 m. sesijų protokoluose, nors 1865 m. vėl atsiranda)⁸³, dažniau pasitaiko tik pareigų įvardijimas – seniūnai arba maršalkos⁸⁴. Svarbu, kad kažkada hierarchinę struktūrą išreiškusios ir konkrečią jas užimančio asmens veiklą apibrėžiančios pareigybės tarsi nyksta ir ilgainiui telieka „maršalkos“ arba „broliukai“: taip 1859 ir 1864 m. minimi „Radviliškio bažnyčios maršalkos“⁸⁵, o 1868 m. jau tik „klebonas ir broliukai“⁸⁶, nors čia pasirašė 7 broliukai (ir, beje, tai tie patys, kurie anksčiau pasirašė kaip maršalkos)⁸⁷. Nuo aštuntojo dešimtmečio maršalkų, broliukų pareigybėms įvardyti dažnai vartojamas apibendrinantis pavadinimas „bažnyčios tarnai“. Klebonas Eligijus Dulevičius 1893 m. taip nurodė: „man ir bažnyčios tarnams arba maršalkoms dalyvaujant“⁸⁸. Panašiai rašyta ir 1898 m.⁸⁹ Taigi brolijos struktūroje įvyko pokytis. Pavadinimas išliko, o forma kito. Galima tik daryti prielaidą, kodėl maršalkos pareigybės įvardijimas vartotas dažniau. Galbūt todėl, kad tai buvo labiau matomas(-i) asmuo(-ys) per bažnytines procesijas (tai buvo brolijų pamaldumo demonstravimo dalis⁹⁰), šv. Mišias⁹¹, tad ilgainiui tapo bendrinium

⁸² 1853, 1855 ir 1858 m. sesijų įrašai, in: *Ibid.*, l. 18–20.

⁸³ 1856, 1857 ir 1865 m. sesijų įrašai, in: *Ibid.*, l. 19–22.

⁸⁴ 1884 m. sesijos įrašai, in: *Ibid.*, l. 25.

⁸⁵ 1859 ir 1864 m. sesijų įrašai, in: *Ibid.*, l. 19, 21.

⁸⁶ 1868 m. sesijos įrašai, in: *Ibid.*, l. 22.

⁸⁷ 1858 m. sesijos įrašai, in: *Ibid.*, l. 20.

⁸⁸ 1893 m. sesijos įrašai, in: *Ibid.*, l. 26.

⁸⁹ 1898 m. sesijos įrašai, in: *Ibid.*, l. 27.

⁹⁰ Apie maršalkų funkcijas brolijose, procesijų metu žr. Liepa Gričiūtė-Švėrebiėnė, *XVII–XVIII a. bažnytinės procesijos Lietuvoje Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011, p. 84, 116, 138–139 ir t.

⁹¹ Dūkšto bažnyčios zakristijono sūnus Stasys Raštikis 1922 m. pradėtuose rašyti atsiminimuose aprašė išskirtinio maršalkos tarnybą bažnyčioje: „Nepakeičiamas tvarkytojas bažnyčioje buvo senasis Mikštas, su dideliu guzu prie akies, labai aukštas, stiprus ir energingas vyras. Jis buvo vyriausias maršalka ir tuo labai didžiuodavosi. Kunigui einant per bažnyčią, jis darydavo kelią. Tai jis atlikdavo ne savo maršalkos lazda, bet rankomis ir stipriais žodžiais. Jei kada Mikštas neateidavo ir kitas vyras turėdavo jį pavaduoti, būdavo

tvarkos bažnyčioje palaikytojo pavadinimu. O kadangi ši pareigybė sieta su brolių raiška, tai jie tapatinti ir su broliukais. Paminėtina, kad tokiomis sąvokomis apibrėžiamų bažnyčios tarnų nebuvo minima Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose XVI–XVIII a.⁹² Tai tikriausiai rodo anuometinių bažnytinių brolių savarankiškumą parapijoje.

Svarbu, kad visuose minėtų Radviliškio bažnyčios brolių sesijų įrašuose klebono – pavyzdžiui, Leono Turskio ar Juozapo Bortkevičiaus ir kitų – pavardė nurodyta visada, kas rodo dvasininko autoritetą ir valdžią brolijoje. XIX a. brolių pavaldumas parapijų dvasininkams nurodytas bažnytiniuose šaltiniuose, dekanų ataskaitose, vyskupų joms teiktuose statutuose. Įvertinant centrinę dvasininkų vietą XIX a. brolijose, istoriografinį teiginį apie XIX a. išgyvenamą katalikiškąjį atsinaujinimą būtų galima taikyti ir Žemaičių (Telšių) vyskupijai. Katalikiškojo atsinaujinimo dalimi brolijos laikomos būtent tada, kai perėjo į aiškia dvasininkų kontrolę ir jų vadovavimą⁹³. Žemaičių (Telšių) vyskupijos dekanai aiškino, kad vadinaujieji maršalkos arba broliukai (Obelių dekanas dar minėjo ir bažnytinius seniūnus arba dešimtininkus⁹⁴) – tai išrinkti ar klebono paskirti asmenys, kurie sekmadieniais ar per šventes padeda liturgijos metu, procesijų metu neša kryžių, vėliavas, žibintus, baldakimus ir prižiūri tvarką bei tylą bažnyčiose esant gausybei tikinčiųjų, o be jų liturgijos eiga būtų trikdoma⁹⁵. Kitose bažnyčiose jie su žibintais stovėdavo per liturgiją prie išstatyto Švč. Sakramento, giedodavo per procesijas⁹⁶.

labai sunku padaryti kelią per žmonių prisigrūdusią bažnyčią. Visai kas kita būdavo, kada tai atlikdavo Mikštas. Jis darydavo tai be jokių ceremonijų“ (Stasys Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*: Fotografuotinis leidimas, d. 1, Vilnius: Lituanus, 1990, p. 24–25).

⁹² Ignas Stanevičius, *Ministri Ecclesiae: Lietuvos katalikų parapinių bažnyčių tarnai Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose XVI–XVIII a.*: Bakalauro darbas, Vilniaus universitetas, 2018, l. 1–50; Tomasz Nowicki, *Ministri ecclesiae: Służba kościelna i wotrycy w diecezji włostawskiej w XVIII wieku*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2011.

⁹³ Jonathan Sperber, *op. cit.*, p. 73–94.

⁹⁴ Obelių dekanas Mykolas Steponavičiaus raportas konsistorijai, 1887-02-27, in: *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 2287, l. 52.

⁹⁵ Batakių dekanas Vladislavo Talačkos raportas konsistorijai, 1887-01-07; Panevėžio dekanas Mykolas Chodoravičiaus raportas konsistorijai, 1887-01-10; Šeduvos dekanas Jono Skirmonto raportas konsistorijai, 1887-01-28; Novoaleksandrovsko dekanas Pranciškaus Liandzbergio raportas konsistorijai, 1887-02-23, in: *Ibid.*, l. 15, 18, 19, 48.

⁹⁶ Kurklių parapijos klebonas Everisto Narbuto raportas Utenos dekanui Pranciškui Staškovskiui (Staškauskui), 1887-01-06; Alizavos filialisto Albino Šimansko raportas Utenos dekanui Pranciškui Staškovskiui (Staškauskui), 1887-01-31, in: *Ibid.*, l. 41, 44.

Man žinomi brolijos narių ir klebonų konfliktai, aprašyti XIX a. pabaigos skunduose, rodytų, kad XIX a. pabaigoje brolijos kartais turėjo siekį deklaruoti savo autonomiją ar buvo tuo kaltinamos, tačiau jų pavaldumas parapijos dvasininkui buvo aiškiai atpažįstamas brolijos veiklos bruožas. Tai rodo ir jau straipsnio pradžioje aprašytas konfliktas Subačiuje. Taigi tarp brolijų narių ir dvasininkų būta įtampų, broliukai priklausė nuo kunigų, galėjo būti jų atleidžiami ar pasirenkami tarnybai – patarnavimui bažnyčioje. Kulių parapijiečiai (Rietavo dekanatas) 1891 m. piktinosi vienvaldiška klebono pozicija, savo galios deklaravimu – esą jis per pamokslą taip kalbėjo: „ar jums rūpesnis kas Bažniczjoj dedas kaip asz noriu tejp tur buty ne jusu Bažninczy bet mana asz turio waldy. [...] asz neklawsaw jusu Marsalgu arba dasietninku asz pats gspadorius“⁹⁷. Konfliktas tarp Kulių klebono Andriejaus Dambrausko ir parapijiečių rodo, kad brolijų narius, broliukus – maršalkas, taip pat dešimtininkus – klebonai galėjo laikyti konkurentais savo galiai ir autoritetui parapijoje. Įdomu, kad kitoje su Kuliais susijusioje istorijoje pasaulietis asmuo – atsargos karininkas Jeronimas Balsys – kaltintas „dvasinės valdžios pasisavinimu“ ir, be kita ko, nurodyta, kad jis įrašinėjo parapijiečius į škaplieriaus ir rožinio brolijas, šventino škaplierius ir rožinius, platino indulgencijas⁹⁸. Beje, XIX a. Kuliuose veikė Šv. Škaplieriaus brolija, įsteigta 1709 m.; kiti šaltiniai dar nurodo 1750 m. įsteigtą Šv. Izidoriaus artojaus⁹⁹, XVIII a. antroje pusėje įsteigtą Švč. Jėzaus Širdies brolijas¹⁰⁰. Taigi kaltinimai galėjo būti pagrįsti, nes brolijos buvo šios parapijos religinio gyvenimo dalimi.

Skunde dėl Alizavo (Kupiškio parapija, Utenos dekanatas) filialisto kunigo Motiejaus Gulbino elgesio dekanas Jurgis Narmontas nurodė, kad kunigas įgijo priešų, kai vyskupui per vizitaciją apskundė broliukus¹⁰¹. Pasiaiškinime kunigas Gulbinas rašė, kaip atleido 6 broliukus¹⁰². Tad prie bažnyčios galėjo būti ir didesnė jų grupė. Be to, rašte paminėtas maršalka Kazimieras Gabrėnas, prižiūrėjęs bažnyčios remontą¹⁰³. Beje, ši „byla“ parodo, kad broliukai, kaip bažnyčios tarnai, egzistavo kaip bažnyčios struktūra

⁹⁷ Kulių parapijiečių skundas Žemaičių (Telšių) vyskupui Mečislovui Leonardui Paliulioniui, 1891-07 [?], in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1135, 1156–1157.

⁹⁸ Kulių klebono Andriejaus Dambrausko raportas Žemaičių (Telšių) vyskupui Mečislovui Leonardui Paliulioniui, 1891-06-09, in: *Ibid.*, l. 1204–1205.

⁹⁹ Vincentas Juzumas, *op. cit.*, p. 278.

¹⁰⁰ Regimanta Stankevičienė, *op. cit.*, p. 385.

¹⁰¹ Utenos dekanato Jurgio Narmonto raportas Žemaičių (Telšių) vyskupui Mečislovui Leonardui Paliulioniui, 1898-09-21, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 171, l. 718.

¹⁰² Kunigo Motiejaus Gulbino pasiaiškinimas, 1898-09-14, in: *Ibid.*, l. 690.

¹⁰³ *Ibid.*, l. 689.

ir be jokių brolijų. Ir Alizave, ir parapijos centre Kupiškyje XIX a. nei septintojo, nei devintojo dešimtmečio bažnytinių brolijų Vilkmergės (Ukmergės) apskrities Utenos dekanato sąrašuose brolijos nenurodytos¹⁰⁴. O 1899 m. Kupiškio parapijoje buvo nurodytos 4 brolių pavardės; vienas iš jų – Konstantinas Gabrėnas – charakterizuotas kaip „valsčiaus seniūnas, turintis įtaką liaudyje“¹⁰⁵. Ši pasikartojanti pavardė gali rodyti, kad pareigybės buvo išlaikomos ne vienerius metus, o jas galėjo užimti ir kitas pareigas valstiečių socialinėse struktūrose turėję asmenys, kurių socialinis autoritetas ar ryšiai buvo platesni. Beje, panašus tęstinumas nustatytas ir kitu atveju, susijusiu su brolijos veiklos tyrimu. Pasaulietinė valdžia 1885–1886 m. tyrė rinkliavą bažnyčios remontui Žemaitkiemio parapijoje (Vilkmergės / Ukmergės dekanatas) (pinigų rinkimas iš parapijiečių be valdžios leidimo buvo pažeidimas, baudžiamas administracine tvarka pagal Vilniaus generalgubernatoriaus Eduardo Baranovo 1867, 1868 m. aplinkraščius, taip pat ir vėlesnių generalgubernatorių nurodymus¹⁰⁶) ir nustatė, kad ją atliko broliukai. Tyrime minėti Stanislovas ir Ignatas Šleitai¹⁰⁷. 1899 m. tarp 20-ies Žemaitkiemio parapijos brolių yra ir ši pavardė¹⁰⁸. Beje, 1885 m. kunigas Gulbinas neigė brolijos egzistavimą ir nurodė, kad pats išrinko daugiau nei 10 asmenų, kurie tik prižiūrėjo tvarką bažnyčioje per pamaldas¹⁰⁹. Vis dėlto statistiniuose brolių sąrašuose Žemaitkiemyje brolija buvo nurodyta: 1866 m. rašyta, kad Karmelio kalno Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolija buvo įsteigta 1668 m. pagal karmelitų ordino generalinio prioro patentą¹¹⁰.

¹⁰⁴ Žemaičių (Telšių) vyskupo Mečislovo Leonardo Paliulionio raštas Kauno gubernatoriui su 1866-12-14 vyskupo Motiejaus Valančiaus į VRM siųstų duomenų apie brolijas rašto kopija, 1887-08-19, in: *KRVA*, f. I-50, ap. 1, b. 22111, l. 29–30; Duomenys apie brolijas Kauno gubernijoje, 1886–1887, in: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 31.

¹⁰⁵ Vilkmergės (Ukmergės) apskrities ispravniko raštas Kauno gubernatoriui su brolių sąrašu, 1899-02-24, in: *KRVA*, f. I-50, ap. 1, b. 23570, l. 8.

¹⁰⁶ Vilma Žaltauskaitė, „Romos katalikų dvasininkų tarnybos prasižengimų samprata ir praktika Šiaurės vakarų krašte (po 1863–1864 m. sukilimo – iki XX a. pradžios)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis 2021/1*, Vilnius, 2021, p. 73–75.

¹⁰⁷ Kauno gubernatoriaus Valerijaus Melnickio raštas Vilniaus generalgubernatoriui Ivanui Kachanovui, 1885-11-03, in: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 2.

¹⁰⁸ Vilkmergės (Ukmergės) apskrities ispravniko raštas Kauno gubernatoriui su brolių sąrašu, 1899-02-24, in: *KRVA*, f. I-50, ap. 1, b. 23570, l. 11.

¹⁰⁹ Kauno gubernatoriaus Valerijaus Melnickio raštas Vilniaus generalgubernatoriui Ivanui Kachanovui, 1885-11-03, in: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 3.

¹¹⁰ Duomenys apie bažnytines brolijas Žemaičių (Telšių) vyskupijoje, pateikti VRM Kitatikių dvasinių reikalų departamentui, [juodraštis, 1866-12-14], in: *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 892, l. 23; Duomenys... [1866-12-14] (kopija), in: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 117.

Bažnytinių brolių nariai – broliukai, maršalkos, dešimtininkai, seniūnai – XIX a. antroje pusėje ar XIX a. pabaigoje parapijose sudarė savarankišką struktūrą, išskirtinę bendruomenę su savo funkcijomis ir ženklais. Tačiau taip pat galėjo egzistuoti vadinamieji broliukai (maršalkos, etc.) ir be brolių. Vis dėlto kalbėdami apie broliukus parapijose be brolių, turėtume įvertinti aplinkybę, kad dvasininkai galėjo ir nebūti suinteresuoti rodyti organizuotos, jų vadovaujamos struktūros parapijoje buvimą, ypač atsakant į pasaulietinės valdžios iniciatyvas, todėl galėjo rašyti apie bažnyčios tarnus, o ne broliukus, kurių jau pats pavadinimas turi nuorodą į organizuotą struktūrą – broliją.

Išvados. Valdžios politika Katalikų Bažnyčios atžvilgiu po 1863–1864 m. sukilimo darė įtaką bažnytinių brolių raiškai Žemaičių (Telšių) vyskupijoje, kurios didžioji dalis (Kauno gub.) administraciškai priklausė Šiaurės vakarų kraštui. Net ir išimtyms, kurias valdžia taikė Kauno gubernijai dėl brolių veikimo, nebuvo kliūtis taikyti ir varžančias priemones jų atžvilgiu. Dėl po 1863–1864 m. sukilimo sekusių valdžios priemonių, kurios riboja viešą religingumo praktikų raišką, būdingą ir brolijoms, pastarųjų veikimas patyrė transformacijų. Kita vertus, Bažnyčia, visuomenė patyrė modernizacinę kultūrinių, socialinių santykių kaitą, kuri taip pat veikė brolių kaip socialinių struktūrų raišką. Tad valdžios politikos Katalikų Bažnyčios atžvilgiu faktorius buvo svarbus, nors ne vienintelis.

Archyvinė medžiaga, charakterizuojanti Romos katalikų dvasininkų kultūrinę, socialinę laikyseną po 1863–1864 m. sukilimo Žemaičių (Telšių) vyskupijoje, pasaulietinės valdžios, dvasininkų ištarmės apie jų veiklą parapijose, parapijiečių skundai leidžia teigti, kad su pasaulietinės valdžios aplinkraščiu paskelbimu, kuriais buvo uždraudžiamos be valdžios leidimo veikiančios bažnytinės brolijos, brolių veikla nesunyko, tačiau vis dėlto pakito jų raiškos galimybės ir veikimo pobūdis.

Broliukų – brolių narių ir broliukų – bažnyčios tarnų funkcijos parapijoje XIX a. buvo panašios. Jie buvo kunigo padėjėjai organizuojant apeigas, prižiūrint tvarką bažnyčioje. Taip pat veikė ir už bažnyčios sienų – organizavo parapijos religinį ir socialinį gyvenimą, dalijosi informacija su parapijiečiais. Kita vertus, dėl ypatingos dvasininko vietos parapijoje, jo autoriteto ir galios brolijoms, brolių nariai, bažnyčios tarnai galėjo būti ir manipulavimo objektas, nesutarimų parapijoje tarp dvasininkų priežastis, kai buvo palaikoma vieno ar kito dvasininko pozicija.

XIX a. antroje pusėje nustatytas broliukų be brolių, taip pat ir kitų pavadinimų (pavyzdžiui, maršalkų) bažnyčios tarnų egzistavimas parapijos

bažnyčiose. Jų funkcijos buvo apibrėžtos kaip ir kitų bažnyčios tarnų. Tai savitas, XIX a. būdingas reiškinys. Tokiomis sąvokomis apibrėžiamų bažnyčios tarnų nebuvo nurodoma Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose XVI–XVIII a.¹¹¹, kai bažnytinės brolijos veikė labiau autonomiškai nuo parapijų. Tačiau jų raiška veikė parapijos gyvenimą, todėl XIX a. fiksuojamų broliukų be brolijų, kitų bažnyčios tarnų veikimą bažnyčioje galima sieti su ankstyvesnių prie bažnyčių veikusių bažnytinių brolijų raiška.

CHURCH FRATERNITIES IN THE SAMOGITIAN (TELŠIAI) DIOCESE IN THE NINETEENTH CENTURY: PECULIARITIES OF THEIR EXPRESSION AND CHANGES IN THE STRUCTURE

Summary

This research aimed to clarify the historiographical position that after the uprising of 1863–1864 in the so-called North-Western region, the imperial authorities banned church fraternities, and they ceased to function. In the Samogitian (Telšiai) Diocese, they were still active, but the structure of the fraternities, the functions of their members, and the piety promoted by the fraternities was changing. In the nineteenth century, the Church and society underwent a modernising change in cultural and social relations, which also influenced the expression of fraternities as social structures. Thus, the policy of the authorities towards the Catholic Church was an important factor, although not the only one.

The analysis of the expression of fraternities reveals the ways of (self-) formation of religious identity in nineteenth-century society and shows what it was like to be a Catholic in the nineteenth-century Samogitian (Telšiai) Diocese. In the context of the genealogy of social conflicts, such an analysis makes it possible to see the interaction of fraternities as a social phenomenon – organised communities of lay people in the local Church – with the social processes in the society of the time, the universal Church, and the policy of the imperial authorities towards the Catholic Church.

The research showed that in the second half of the nineteenth century not only fraternities, but also *broliukai* ('brothers', or church servants) without fraternities, as well as church servants with other titles (e.g., *maršalka* 'marshal') were active at churches. This is a distinctive phenomenon typical of the nineteenth century. Church servants defined in such terms were not recorded in the dioceses of Vilnius and Samogitia between the sixteenth and eighteenth centuries, when church

¹¹¹ Ignas Stanevičius, *op. cit.*; Tomasz Nowicki, *op. cit.*

fraternities functioned more autonomously from parishes. Still, the activities and piety of the fraternities influenced the life of the parish, which is why the activities of *broliukai* without fraternities and of other church servants in the church recorded in the nineteenth century can be traced back to the tradition of the earlier church fraternities.